519

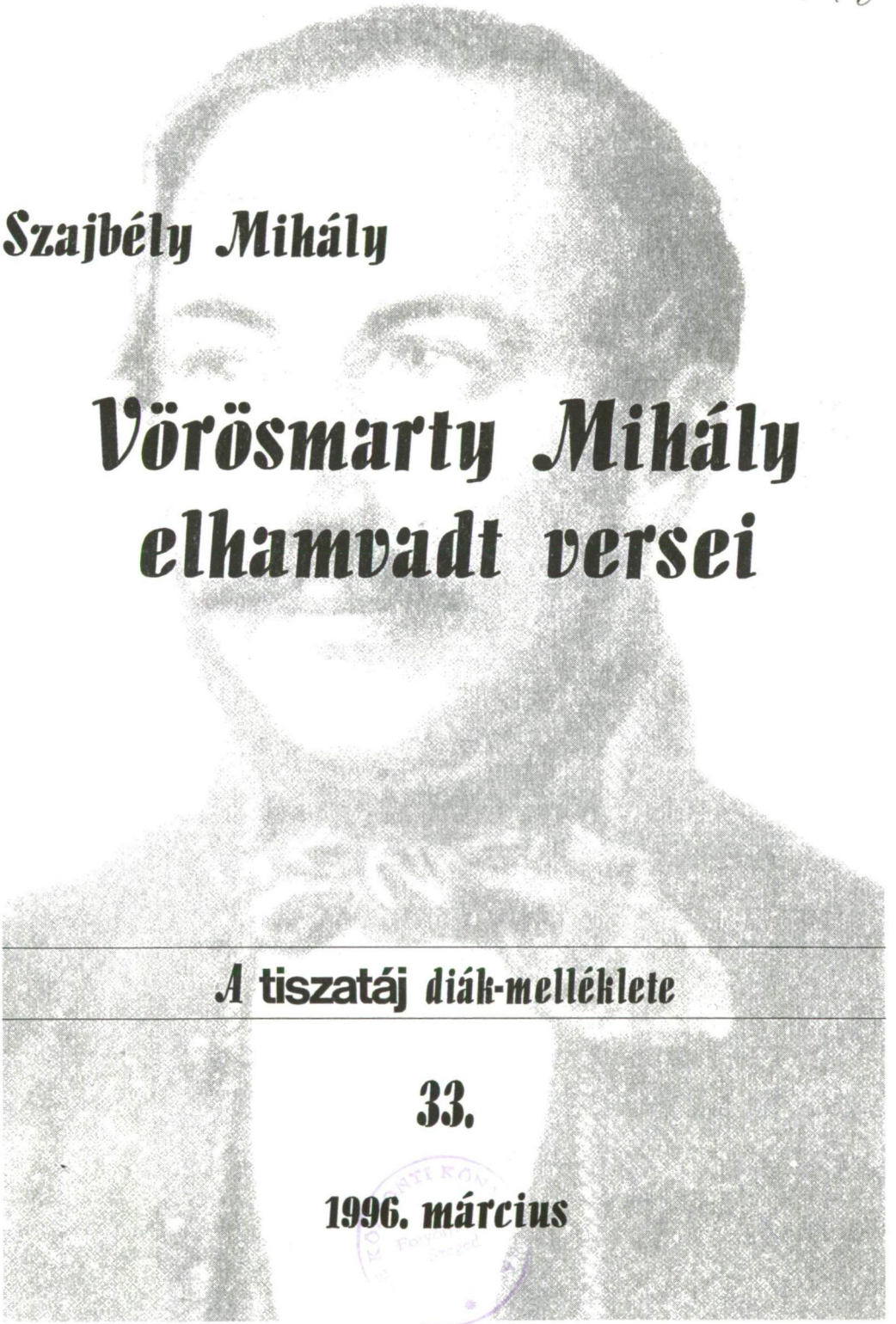

Szajbély Mihály

Vörösmarty Mihály elhamvadt versei

A tiszatáj diák-melléklete

33.

1996. március

Az öreg Vörösmartyról furcsa dolgokat jegyzett fel az 1850-es évek elején baracskai szomszédja, Boros Mihály. Ebben a Fejér megyei kis faluban, az üresen álló tisztilakban húzódott meg akkor a költő, melyet a helybéli földbirtokos, Pázmándy Dienes engedett át számára. És gazdálkodott is a lakhoz tartozó két holdas kertben, pezsgőt készített, dinnyét és dohányt termelt. Boros szerint költőként nem gondolt igazán sokat magáról, de hitte szilárdan, „hogy olyan pezsgőbor-készítő, mint ő, még Franciaországban sincs", pedig ami kikerült a keze alól, az „alig volt jobb a Szeidlic-poros víznél". A dinnyét meg az uborka mellé ültette, mire a két növény összepárosodott és rémisztő gyümölcsöt hozott. „De azért meghítt dinnye-uzsonnára, felrakta dinnyéit, és nekünk enni és dícsérni kellett azt a nyers ugorkát, mert szívesebben elhallgatta volna a »Szózat« kicsinylését, mintha azt mondtuk volna, hogy dinnyéje ízetlen." A dohánylevelet meg leszakította, mihelyt tenyérnyi nagyságú lett, megszárította, megvágta és olyan füstöt eregetett a csibukjából szomszédolás közben, hogy azzal „egy gulyát szét lehetett volna szalasztani". De azért dicsérni kellett a dohányát is, illatát a lujziánáéhoz és a virginiáéhoz hasonlítani, mire rendesen hagyott hátra ajándékba egy-két pipára valót (Lukácsy Sándor–Balassa László: *Vörösmarty Mihály*, Bp. 1955. 450.).

Boros feljegyezte azt is, hogy a szomszédok kártyakompániát alakítottak, minden este más-más háznál gyűltek össze, olykor a kor híres cigányprímása, Patikárius Ferkó is felbukkant náluk, és olyan vígan töltötték az időt, mintha nem is az önkényuralom éveit élték volna. Igaz, Vörösmarty „honfiúi elkeseredésében néha-néha írt egy verset, szívetrázót, könnyfacsarót, meggyújtotta a gyertyát, felolvasta előttünk, s azután a lángok martalékául adta, hogy a zsandár kezébe ne kerüljön."

A költő, amint verseit égeti.

Veszélyes mondat, megemelkedő hang az emlékezés végén, könnyen romantikus festők képeiről ismert pózba merevedhet megint a váratlanul emberformát öltött dinnyetermelő. A kép azonban elképzelhető és megfesthető realista, sőt naturalista színekben is, komoran és sötéten: a költő, amint égeti a verseit.

A megsemmisítés gesztusa, úgy tűnik, végigkísérte életét. Öccse szerint már kisgyermekként, „második grammatista korában falakra, kis darab papírokra írkált verseket, de azokat azonnal le is törülte, hogy olvashatók ne legyenek. Sokszor, már nagyobb korában nagyobb papírosokra írt, és azokat labdázásnál szavalgatta. Játszótársai kérték, hogy olvasná el nekik, vagy adná nekik olvasni, visszaadnák, de azt nem tette soha. Történt, hogy lefogták, hogy majd erővel kiveszik zsebéből vagy kezeiből. Minden erejét megfeszítette ilyenkor, és addig küzdött, míg tőlük szabadult, és eltépte írását oly kis darabokra, hogy abból senki sem olvashatott." (Lukácsy–Balassa, 19.)

A költő, amint megsemmisíti verseit.

Kamaszkorában, és később is, sokszor. Úgy sejtem, Vörösmarty életét apró darabokra tépett és elhamvasztott versek kísérik. Erről ugyan nem maradtak ránk szemtanúk feljegyzései, mégis majdnem biztos vagyok benne, mert a kortársi feljegyzéseknél, könnyen hamis pátoszba csukló tanúvallomásoknál súlyosabb bizonyságok számomra Vörösmarty Mihály megmaradt versei.

*

Vörösmarty nem volt par excellence lírikus – holott sorai mögött minduntalan egy par excellence lírikus izzása érzik.

Ebben rejlik egész munkásságának csak kivételes pillanatokban feloldódó ellentmondása; ebben rejlik e kivételes pillanatok különleges teremtő ereje *(Az emberek, Előszó, Vén cigány)*. De a nagy versek környezetében tagadhatatlanul burjánzó pátosz és hazafias feladat-költészet, mely lehúzza, unalomba fojtja a mai olvasót, és csaknem észrevehetetlenné tesz számára különleges szépségű sorokat, különleges szépségű töredékeket.

Én egyébként még a *Szózat*ot sem szeretem, csak a *Szózat* sorait, külön-külön. Szeretem viszont 1842 őszén írott töredékét, mind a négy sorát együtt:

Elszórta terhes fellegeit az ég
Lehulladoztak végső csepjei
És elterült mosolygó fájdalommal
Mint egy kisírt szem a világ felett.

Elmélázom hosszan: mi ez? Korai vázlat az *Előszó* bánatában ősszé és öreggé lett istenéhez? Vagy egy Salvador Dali képhez? Képzeljük csak el Dali modorában: nagy kisírt szem borul felhőtlen égként a világ fölé. De vajon képes lett volna-e Dali a *mosolygó fájdalom* ábrázolására is?

Úgy látszik, Vörösmarty ezt elfelejtette megsemmisíteni.

A 20. század különösen éles szemű és érzékeny olvasói, Babits és Szerb Antal éppen az ilyen sorokra figyeltek fel. Babits úgy fogalmazott *A fiatal Vörösmarty* (*Írás és olvasás*, Bp. 1938. 58–76.) című tanulmányában, hogy a költő jellemének legfontosabb vonása a kötelességérzet, az elvárásoknak való megfelelés vágya. „Hazafias buzdításokat vártak tőle és a nemzeti történelem éneklését – s Vörösmarty azok közé tartozott, akik nyomasztó tehernek és kötelességnek érzik, ha valamit várnak tőlük." A közösség elvárásait a magáévá tette, makacsul ragaszkodott ahhoz, hogy „beváltson minden várakozást, s nemcsak másokkal, hanem elsősorban önmagával szemben." Minden benyomását, képzeletének minden játékát képes volt belegörbíteni a cél szolgálatába. És mégis, az eszköz, a költői nyelv és fantázia fellázadnak a cél ellen. A *Zalán futásá*t író Vörösmarty már „magába szedett ezer képet és hangulatot, sokkal többet, hogysem ki ne dagadnának a cél szűk kancsójából". Ez a magyarázata annak, hogy miközben az olvasó szinte képtelen keresztültörni magát az eposz dárdaerdején, „egyes képei, egyes sorai végtelen izgatják a fantáziát és beleragadnak az emlékezetbe." Képzeteit és szavait „zene borítja el, zenére születtek [...] Vörösmarty lelkének egyéni zenéje, mindig egy, bár oly változatos, mint maguk a képzetek". Hexametereiből modern vers bontakozik ki, s ha „Vörösmartyt olvasunk, mindig közel vannak a csillagok, a halál és a végtelenségek."

Babits tanulmányának lapjait forgatva szinte el is feledkezünk arról, hogy e modern költőt a 20. századi utódnak a sorok közül kellett napvilágra hoznia. Pedig tény, hogy néhány nagy versét kivéve Vörösmarty mégiscsak belekényszerítette munkáit abba, ami a 20. századból visszatekintve *a cél szűk kancsójának* tűnhet – de ami annak idején az egyedül korszerű költői magatartásnak számított.

Babitshoz hasonlóan a 20. századi értelemben vett modern költőt nyomozza és írja le Szerb Antal is *Vörösmarty-tanulmányok* (Bp. 1930.) című könyvében. Gondolatmenetét ugyan azzal kezdi, hogy Vörösmarty hexametereinek rengetegében csak egy-egy sor, kép, furcsa szerkezet borzongatja meg a mai olvasót „a horror sacri érzetével", vagy késztet elmerengésre „önnön sorsunk fölött" és kelt visszhangot „végső mély-

ségeinkből". E bevezető után azonban a modern költő portréját festi elénk ő is, aki előtt már olyan világok nyílnak, „melyek csak a XX. században tudatosodtak". És a földhöz és a végeshez kötött, de mennyekbe vágyódó, földi mennyet reménytelenül teremteni igyekvő, modern ember (költő) arcképe bontakozik ki a Babitsot és Szerbet követő időszak legihletettebb Vörösmarty-értelmezőjének, Martinkó Andrásnak *A „Földi menny" eszméje Vörösmarty életművében* című esszéjéből is (*Teremtő idők*, Bp. 1977. 172–221.)

Amit ők hárman felfedeztek maguknak és nekünk, az éppen a par excellence lírikus. Az a Vörösmarty, aki nem is volt, csak lehetett volna talán – ha nem vágyott volna reformkori értelemben vett modern költővé lenni. Csak abban nem értek egyet Babitscsal és a vele egyetértő Szerb Antallal, hogy egyszerűen a nemzeti (közösségi) feladatok vállalása akadályozta volna meg par excellence lírikussá válásában. Azok is, természetesen, de nem csak azok. Szerb nyilván érezte a diagnózis egyoldalúságát, és ezért szánt bevezetőjében (a közösségi elvárások hangsúlyozása mellett) egy bekezdést a poétikai elvárásoknak is: „Adva volt költészetének formatana: a nálunk meg nem tört iskolás, klasszicisztikus poétikában. Vörösmarty hitt a műfajokban, szabályos eposzokat írt és szabályos drámákat, lírai költeményeinek talán nagyobb része klasszikus, vagyis csak tárgyi értelemben lírai: a szubjektív színezetű témát objektív, elmélkedő vagy kívülálló (helyzetdal) hangon énekli." Ezt a nyomot Szerb Antal később nem követte, mondván: „A hangsúly [...] inkább a magányos Vörösmartyn, a belső világon lesz, mert az adottságok úgyis nyilvánvalóak [...]" Ha viszont árnyaltabban szeretnénk megfogalmazni azt, hogy Vörösmarty végül miért nem lett par excellence lírikus (noha sorai mögött, mint mondtam, egy par excellence lírikus izzása érzik), akkor ismét fel kell vennünk a Szerb által elejtett szálat.

*

Miről is van szó tehát?

Érdemes talán visszatérni egészen a Sturm und Drangig és Herderig. Vörösmartyn ugyan Sturm und Drang eszmeiséget éppen úgy igazságtalan lenne számonkérni, mint koraromantikus, vagy 20. század végi költői normákat (vannak ilyenek?), de az összehasonlítás mégsem lesz tanulságok nélküli. *Auszug aus einem Briefwechsel über Osian und die Lieder alter Völker* (Mutatványok egy levélváltásból Ossziánról és a régi népek dalairól) című, 1773-ban megjelent írásában Herder szembeállította a régi költők, a primitív népek természetesen fakadó, érzelmeket közvetlenül kifejező költészetét az újabb idők szabályok közé préselt, mesterkélt költészetével. Nézete szerint Homérosz rapszódiái és Osszián dalai egyaránt impromptuk voltak, rögtönzések, mivel annak idején még a beszédet is csak rögtönzésként ismerték. Ezt az elvet követték, ugyan gyöngén és érzéketlenül, még a középkori lantosok is, míg csak meg nem érkezett a művészet és el nem foglalta a természet helyét. Attól kezdve idegen (latin) nyelven kínoztuk magunkat azzal, hogy megtanuljuk a rövid és hosszú szótagokat, melyek többé nem másztak természetesen a fülünkbe, szabályok szerint dolgoztunk, melyeket valaha egy zseni természetes szabályokként ismert fel, olyan tárgyakról írtunk, amelyekről semmit sem gondoltunk és még kevesebbet éreztünk, szenvedélyekről, amelyeket nem ismertünk – és ebből az egészből végül hamis és gyönge művészieskedés született. Még a legjobb koponyák is megzavarodtak és elveszítették a látás élességét, a gondolkodás és a kifejezés biztonságát. Elveszett minden: a költészetből, melynek az emberi lélek legviharosabb, legmagabiztosabb gyermekének kellene lennie, bizonytalan, béna és ingatag gyermek lett, a versírás leginkább agyonkorrigált iskolai gyakorlattá változott. Ilyen körül-

mények között már a régi darabokban is inkább a művészetet, mintsem a természetet vesszük észre, pedig Homérosz és Osszián biztosan csodálkoznának, ha feltámadva elolvashatnák mindazt, amit újabban nekik tulajdonítanak és erényeikként felsorolnak. Nem a való élet egymásba kavargó témáit írjuk többé, hanem témákat és kidolgozási módokat művészieskedünk magunknak – és ettől az egésztől alig szabadulhatunk, mert miként lenne képes egy béna újra járni?

Herder itt azt a latinos-humanisztikus műveltségideált kárhoztatja, mely antik előzményekre és példaképekre hivatkozva a reneszánsz óta uralta az iskolák által közvetített tudásanyagot és meghatározta az általuk sugallt költészetszemléletet. A latin nyelvű, egész Európában használatos poétika-tankönyvek nagyjából egy kaptafára készültek: hangsúlyozták a költészet mesterség voltát, taníthatóságát és tanulhatóságát, meghatározták a stílusszinteket és az egyes stílusszintekhez illő témákat, személyeket; mindezt hozzárendelték a műfajokhoz, s láthatóvá tették a műfajok hierarchiáját. A hierarchia csúcsán az eposz és a tragédia állt, melyben királyok és hadvezérek a főszereplők, kidolgozása a legnagyobb költői tehetséget, a magasztos stílus (genus grande) alkalmazását követeli. A komédia szereplői már hétköznapi emberek, stílusszintje a közepes és az alacsony (genus medium, genus humile) között ingadozik, és így a műfajok hierarchiájában természetesen alacsonyabb szinten foglal helyet. Még alacsonyabban állnak a szatírjátékok és az idillek, amelyeknek a szereplői az egyszerű vidéki nép, pásztorok és parasztok közül kerülnek ki, míg a líra, melyet az epika és dráma mellett csak a 18. század folyamán kezdtek harmadik nagy műfajcsoportként elkülöníteni, meghatározóan szerelmi tematikája miatt egyértelműen a legalacsonyabb helyet foglalja el a műfajok rendszerében – a genus grande példáiként számon tartott pindaroszi himnuszok kivételével (K. R. Scherpe: *Gattungspoetik im 18. Jahrhundert*, Stuttgart 1968. 17.)

*

A fiatal Vörösmarty gimnáziumi évei alatt a hatodik (poétai) osztályban ezzel a költészetszemlélettel találkozott.

*

Az oktatás rendjét és tematikáját akkoriban az 1806-ban kiadott Ratio Educationis határozta meg, mely a hat éves gimnáziumot négy grammatikai és két humanitás osztályra bontotta. Utóbbiak közül az elsőben a retorikát, a másodikban a poétikát tanulmányozták. E két stúdiumot szorosan összetartozónak érezték, a költészettant a szónoklattan második részének tekintették és hangsúlyozták a fő szabályok azonosságát. Elismerték ugyanakkor, hogy a részletek sokban különböznek, s ezért biztosították a költészettan oktatásának külön évet a hatodik osztályban. A tárgy tanításának rendjét a következőképpen határozták meg: „Először általánosságban kell tanítani, azután behatolni a poesis egyes fajaiba, abban a sorrendben, amelyet az iskolai könyv mutat. Azokban, akiket valamely természetes hajlamuk a poesis és a versszerzés felé vonz, és szikrát és tehetséget mutatnak, az ilyesféle lángrakapó szikrákat illő lesz gondosabban ápolni [...] és azokkal a helyes versszerzést is gyakoroltatni [...]" (Vörösmarty Mihály: *Összes művei I.*, Bp. 1960. 400.). Vörösmarty kétségkívül tehetséges diáknak mutatkozott, első versei, jelentős részben latin nyelven, az 1816/17-es tanév során, a poétai osztályban keletkeztek – e ténynél azonban számunkra fontosabb az, hogy milyen költészetszemléletet szívott magába ebben az időben.

A poétika tanulmányozására a Ratio Educationis a jezsuita Josephus Juvencius *Institutionum poeticarum libri I–V.* című, először 1718-ban megjelent tankönyvét ajár-

lotta. De könnyen lehet, hogy a pesti piarista gimnázium diákjaként Vörösmarty találkozott az ugyancsak piarista Grigely József *Institutiones poeticae in usum Gimnasiorum Regni Hungarie et adnexarum provinciarum* című összefoglalójával is, mely először 1807-ben jelent meg Budán, kifejezetten gimnáziumi tankönyvként, és kibocsátására nagy valószínűséggel éppen az egy évvel korábbi Ratio Educationis adott ösztönzést. Grigelynél (akárcsak Juvenciusnál) a hagyományos hierarchia szerint követték egymást a műfajok leírásai az eposztól kezdve a líráig, míg az általános bevezetőben, egyebek mellett, a költészet keletkezéséről olvashattak a tanárok és a diákok a kérdés-felelet formában megfogalmazott könyvben:

„Hogyan keletkezik a »költészet«?"

A költő bizonyos szabályokkal átitatott és mesterségbeli tudással ellátott elméje hoz létre minden költeményt.

Tehát a poétikát mesterségnek kell nevezni?

Bizonyosan. Ugyanis a költészet olyan lelki képesség, amely egészen biztos [...] előírásokkal tart célja felé, és hoz létre műalkotást; ez pedig a mesterség (ars) jellemzője.

Vajon szükséges-e valamiféle költői őrület (furor) – ahogy nevezik – a költemény létrehozásához?

Mindenképpen szükséges, ha jól értelmezzük, hogy mi következik a »költői őrület« elnevezésből.

Mit nevezünk költői őrületnek?

Az egy bizonyos heves érzelem. Ha ez hatalmába keríti a lelket, akkor azt mondjuk: *őrjöng*. A költői lelkesedés (furor poeticus) a lélek különféle indulataiból ered, melyek közül a régiek tizenegyet sorolnak fel: szerelem, vágy, öröm, gyűlölet, száműzetés, kín, harag, remény, reménytelenség, vakmerőség és félelem. [...] Ennélfogva tehát a poéta költőien ír és a legnagyobb szenvedélyességgel vizsgál valamely dolgot; ennek erejétől hevessé válik, és úgy írja a versét, mintha »eszét vesztette« volna.

Valójában mikor van szükség furorra?

Ténylegesen a tehetség (natura) mesterségbeli tudás nélkül, és a mesterségbeli tudás tehetség nélkül keveset ér. Ugyanis a mesterség (ars) tehetség nélkül siralmas és száraz, a tehetség viszont mesterségbeli tudás nélkül durva és bárdolatlan. Így értelmezi ezt Horatius is [...] a költészethez a természet sok adománya szükséges, amelyet azonban mesterségbeli tudással kell tökéletesíteni." (Tóth Sándor: *A latin nyelvű humanitas poétikai stúdiumainak elméleti könyvei a magyar irodalmi felvilágosodás korszakában.* Szeged, 1994. 126–127.)

*

Az iskolai poétikák által sulykolt nézet szerint tehát a verskészítés *mesterség*, mesterségbeli tudás nélkül pedig a tehetség mit sem ér. A herderi értelemben vett természeti költő, vagy ahogyan ma neveznénk, a par excellence lírikus persze nem így alkot – a diák Vörösmarty azonban éppen ezeket a szabályokat fogadta magától értetődő természetességgel. Nézzük például 1817-ből származó, cím nélküli töredékét!

Semmire sem mehetünk, ha csak andalgólag emeljük
Tollunkat, kedvünk, s tárgyunk sincs verseket írni
Igy tehetetlen volt elmém, késtette nagyokra
Vágyó indúlatom, mikoron tárgy nem vala melyre
Kénye szerént szedné érzésit rendbe, ez okból
Kezdettem tűnődésem versekbe foglalni.

Múlik üdőm hasznos munkában, nem töröm annyit
Válogató elmém a tárgy sok féle nemében
És bár kedvetlen és ízetlen sorra fakadt ki
Kétes versezetem, mégis több jóra tenyésző
Munka helyett únalmamban jobb illyeket írnom
Mint sem egyéb jelesebb dolgot rútúl magyarázni
Ami többnyire származni szokott unalomnak öléből

Az első két sor nem más, mint annak a költészettan-órán nyilván sokszor elismételt tételnek a szentenciaszerű versbe foglalása, mely szerint előre meghatározott tárgy és a hozzá illő, furor által átlelkesített forma nélkül nem születhet igazi költészet. A választott forma, a hexameter pedig a vágyott tárgyról árulkodik: ez ugyanis a legjelesebb személyekről, népek sorsát eldöntő eseményekről szóló eposz versmértéke. Érdemes felfigyelni a második sor apró formai bravúrjára: a kedv és tárgy hiányát panaszoló hexameter az egyhangúság formai szabályok által megengedett maximumáig megy el, csupán ötödik lába daktilusz, a többi mind unalmas és lassú spondeusz. A néhány soros töredékben ugyanakkor már ott lappang az iskolai szabályoktól való szabadulás vágya: ha a tárgy és kedv nélküli verskészítés eredményét („ízetlen sorok") nem is, de magát a tevékenységet, a puszta tűnődés versbe foglalását költői gyakorlatként mégiscsak hasznosnak nevezi.

A tűnődések versbe foglalását legitimáló verset megőrizte, és fennmaradt néhány tűnődő töredéke is. Például magányos hexameter egy hatlapos iskolásfüzet első oldalán, tollpróbák, rajzok, összefüggéstelen szavak társaságában, még 1816-ból:

Nyájjas és szomorú versekre fakaszta keservem.

Vagy egy négysoros 1817-ből:

Kedvetlen a dal, kedvetlen a sor is
Melyt legnagyobb gond s fáradozás szüle
Kedvetlen e sor, melyet írok
Mert kedvetlen kezek írogatták

Sokkal több nincs is azután. Pedig volt minden bizonnyal – de Vörösmarty aligha fordított figyelmet e csupán a tollpróbák szintjén legitimált töredékek megőrzésére –, ha ugyan nem ő maga semmisítette meg őket. Megmaradtak viszont az iskolás korából származó versgyakorlatai, s felmérhető az is, hogy mi jelentett számára témát, megverselésre érdemes tárgyat az 1820-as évekre lassan nagykorúvá váló költészetében.

Ezt a munkát Horváth Károly jórészt elvégezte már *A klasszikából a romantikába* (Bp. 1968.) című könyvében. Vizsgálódásai során kiemelte Vörösmarty első nyomtatásban megjelent versét, az 1822-ben *Virág Benedekhez* írott episztolát, melyben a saját hangjára lassanként rátaláló költő ars poetikáját fedezte fel. Vörösmarty akkor már több éve befejezte gimnáziumi tanulmányait, az iskolás klasszicizmus értékrendje azonban még mindig erősen érezhető a költeményen. Virág Benedek érdeme, hogy felkeltette a „nyugvó nemzeti lelket", tevékenysége nyomán „Káros csendbe merült nyelvünk szép angyala éled", a fölbuzdult ifjak követik Virág példáját, Hunnia kertjének pedig „fakadoznak gyenge virági". E bevezető után az episztola személyes hangúvá vá-

lik. Vörösmarty beszámol arról, hogy a győztes apák nyelve ugyan már serdülő korában megbájolta, de akadozva haladt mindaddig, míg fel nem merült előtte Virág példája, melynek nyomán megfékezte rendetlen képzeletét.

Most miüdőn ez már húszon túl második évem,
Néha az andaladó ifjúság gondjait írom,
Legtöbbször mégis történeteinkbe tekintvén
Szívemelő tettet jegyzek ki az ősi üdőből.

Mintegy számvetést tartva első drámáját, a *Salamon királyt* emlegeti, melynek befejezése után „fölemelkedvén daliás próbára, csatákról" énekelt, azaz papírra vetette első kiseposzát is, *A hűség diadalmát*.

Így készülgetvén, ha szerencsét enged erőmnek
A jó természet, s hozzám nem lesz mostoha, majdan
Honnunk oltárán, mint hű fia, áldozom én is.

Nagy alkotásra, a haza szolgálatára készülődik tehát, melynek irányát teljes egészében az iskolás klasszicizmus értékrendje szerint határozza meg: élete huszonkettedik esztendejében ugyan még az andalodó ifjúság gondja, a szerelmi líra is foglalkoztatja, de a cél egyértelműen a hierarchiában legmagasabban álló műfajok, a dráma és az eposz meghódítása.

Mindjárt hozzá kell tenni azonban, hogy az iskolás klasszicizmus e ponton összetalálkozott az érett romantika alapvetően Herdernek még a 18. század végén *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról, Bp. 1978.) címmel megjelent nagy történetfilozófiai munkájára visszavezethető organikus történelemszemléletével. E történetfilozófia szerint a nemzetek éppen úgy születnek, élnek gyermek-, ifjú- és felnőttkort, majd jutnak el az öregkorig és a halálig, mint az emberek. Pontosabban csak azoknak a nemzeteknek lehet részük ilyen hosszú és teljes életben, amelyek szervesen építik tovább saját kultúrájukat. A külső hatásokat befogadják ugyan, de a kedvükért nem szakítanak saját hagyományaikkal, hanem a hazai örökség szerves részévé asszimilálják mindazt, ami befogadásra érdemes. Az 1820-as években a hazai írástudókat már egyre inkább az a kérdés foglalkoztatta, hogy a magyar kultúra vajon szervesen fejlődött-e, s az ősi erények veszte, a Berzsenyi által panaszolt korcsosulás valóban a tévútra futott, pusztulás előtt álló nemzet agóniájának jele-e, vagy kinőhető gyermekkori betegség csupán. E töprengés során különösen fájdalmas hiányként döbbentek rá arra, hogy a magyaroknak nincsen, nem született nemzeti eposzuk. A kor költői pedig, közöttük a fiatal Vörösmarty is, igen nagy ambícióval készülődtek ennek a hiánynak a megszüntetésére: a nemzeti eposz megszületése ugyanis a nemzet életerejét, fiatal voltát bizonyíthatta volna.

Kitűnik mindez a *Zalán futása* előhangjából is. Vörösmarty az éji homályba vesző régi dicsőségről beszél, tehetetlen korról, hajdan erős apák puhaságra serény gyermekeiről. És saját magáról, aki eddig a leánykáról és a szerelemről énekelt, de most, az ifjúság háborgó napjai múltán:

Biztos erőt érzek: kebelemben nagyra kelendő
Képzeletek villanak meg, diadalmas Ügekről,
S a deli Álmosról, s Álmosnak büszke fiáról,
Párduczos Árpádról... - - - - - - - - - -

Az invokáció részeként megismétli tehát a *Virág Benedekhez* címzett episztolában megfogalmazott programot, kiegészítve a kétely hangjaival:

..... Óh hon! meghallasz-e engem,
S nagyra törő tehetősb fiaid hallgatnak-e szómra?

Vörösmarty érdeklődését a húszas évek hátralévő részében is elsősorban a nagy honfoglaláskori eposz eszméje kötötte le. Megírta a *Délszigetet*, *A Romot* és a *Magyarvárt*, melyek között ugyan több a töredék, mint a befejezett egész, de e töredékek valószínűsíthetően egy nagy, a honfoglalás egész történetét ábrázoló eposz előmunkálataiként készültek (Gere Zsolt: *Vörösmarty eposztöredéke*, kézirat). S miközben e nagy munkához készített prózai vázlatokat, fogalmazott hexametereket, úgy válaszolhatott az érett romantika kihívására, hogy nem került konfliktusba a *Virág Benedekhez* írott episztolában megfogalmazott ars poétikájával, az iskolás klasszicizmus értékrendjével sem.

Nem került konfliktusba ezzel az ars poétikával és értékrenddel akkor sem, amikor az 1830-as évektől érdeklődése az eposz felől a dráma felé fordult. A dráma az iskolai poétikák másik magasra értékelt műfaja volt, s Vörösmarty már a húszas években is kísérletezett vele. A következő évtizedben pedig egyértelműen a dráma és környéke (drámaírás, drámafordítás, drámabírálat) került költői tevékenysége középpontjába. Megírta a *Csongor és Tündét* (1831), a *Kincskeresőket* (1833), a *Vérnászt* (1834), a *Fátyol titkait* (1835), az *Árpád ébredését* (1837), a *Marót bánt* (1838), az *Áldozatot* (1840), a *Czillei és a Hunyadiakat* (1844), lefordította Shakespeare *Julius Caesarját* (1839), közrebocsátotta a *Dramaturgiai töredékeket* (1837), és rendszeresen foglalkozott színikritikával. E műveket a *Csongor és Tünde* kivételével inkább csak mellékesen szoktuk emlegetni – pedig drámaírói (fordítói) és dramaturgiai tevékenysége terjedelmét (és a belefektetett energiát) tekintve többszöröse lírai termésének.

De térjünk vissza a húszas évekbe. Hol van a személyesség, hol rejtőzködik ekkor a par excellence lírikus?

Ott van például azokban a levelekben, amit barátjához, Stettner Györgyhöz írt Perczel Etelkához fűződő reménytelen szerelméről. 1825. augusztusában vagyunk, a nyomdászok már szedik a *Zalán futását*, Vörösmarty pedig visszakészül Perczelékhez Börzsönybe, de nem nagyon siet, mert úgy tudja, Etelka nincsen most ott. „Ha a setétség országába mennék, nem esnék nehezen; mert mondhatnám: Uram! te setétnek teremtetted ezt, és ez szép nem is volt soha; de én láttam a déli völgy világát, s most ő nincsen ott. [...] Most kegyetlenül vége lesz mindennek. Iszonyú ürességet találok majd ottan, hol mindenem volt [...] Vergődő kedvem egészen odavan. A bánat és évődő fájdalom egész táborával általment lelkemen; olyan az, mint az eldúlt mező. Meggyilkolva fetrengenek rajta az élet örömei, s amely még csak haldokol közöttök, jajgatással borzaszt. [...] Látod, nemcsak Te tudsz panaszkodni Fábiánnak; én még jobban tudok, ha igazságos akarok lenni érzésemhez; de mit használ? Jobb, hallgassunk, vagy keseredve ordítsuk az égbe: Uram! miért nem teremtettél bogárnak, hogy összetiporjanak!"

A kulcsszavak: *ha igazságos akarok lenni érzésemhez.*

Vörösmarty ugyanis nyilvánosságnak szánt verseiben nem érzéseihez, hanem a poétikai konvenciókhoz akart igazságos lenni. Jónéhány versét ismerjük ugyan az Etelka-szerelem ihletköréből (a szerelmi költészet az iskolás poétikák által kevésre értékelt, de legitimált forma), nyilván ezeket emlegeti az andalgó ifjúság gondjai foglalatakénti Virághoz írott episztolájában – de a levélbeli őszinteséget és közvetlenséget hiába keressük bennük. Nézzük például *A bonyhádi erdőben* című, 1822-ben született versét:

Nőj fiatal fa, s te légy gyötrelmem rejteke, sírja:
Nem lelek, ah, búmnak más temetői helyet.
Kérgednél a szép leánynak hó melle keményebb;
Higyjem-e, hogy panaszom benne kegyesre talál?
Éltemben nincsen szomorú panaszimra tekintet;
Mondd hát (tán tudnak szánni) halálom után:
„Itt bolygott szerelemvesztő kínjában az ifjú,
S hervada a kikelet gyenge virági között."

A idézett levél kendőzetlen őszintesége, keserű önmarcangolása mellett e sorok mesterkélt játszadozásoknak tűnnek, szigorúan belül maradva a szerelmi költészet évszázados konvenciórendszerén.

Lehetséges lenne, hogy Vörösmarty Stettnernek feltárt fájdalmait ne fogalmazta volna meg versben is?

Aligha. Csakhogy ezeket a verseket bizonyosan önmagának írta és gondoskodott arról, hogy ne kerülhessenek mások szemei elé.

Paradox módon a személyes érzelmek, a par excellence lírikus közvetlenebbül szólal meg az eposzokban. Horváth Károly a már említett könyvében mutatott rá arra, hogy a személyes (szerelmi) szál eposzi témává emelésére Tasso szolgáltatott példát Vörösmartynak, akire *A megszabadított Jeruzsálem* korabeli magyar fordítása olyan nagy hatást tett, hogy a kedvéért olaszul is megtanult (279.). A *Zalán futásá*nak Délszaki Tündére és a gyermeklány Hajna az őshazában még játszótársak voltak. Most, a nemzet felnőtté válása, a honfoglalás idején a gyermeklány immáron felnőtt nő, és tündérkarok helyett földi szerelemre, a „hadzavaró Ete" ölelésére vágyik. A Délszaki Tündér szerelme reménytelen, pusztulnia kell. E szerelmi szálról Szörényi László bizonyította, hogy nem csupán epizód-szerepe van a történetben, hanem a művet meghatározó történetfilozófiai koncepció szerves részét alkotja („*Múltaddal valamit kezdeni*", Bp. 1989. 36–84.) Kétségtelen ugyanakkor, hogy a hatalmas hexameter-rengeteg legszemélyesebb, a mai olvasót leginkább megérintő sorai ezek. Mögötte alig leplezetten a gyermeklány Perczel Etelkát 17 éves kamaszként megismert, de immáron felnőtté vált Vörösmarty legszemélyesebb érzései állnak. És a felnőtté vált kamasz erotikus képzelgései: a fürdőző Hajnát rajzolva, az eposz szövevényének védelmében Vörösmarty meglepő közvetlenséggel ad számot a női test izgató szépségéről.

- - - - - - leveté lágyan szőtt lepleit, íját,
S messze kitűnt delin és pusztán a déli sugárként.
Hogy a csendes Bodrogba leszállt, még gömbölyű térde
Látszék a habból, melly azt fodorodva keríté,
S hajnalként futa gyors pirulás deli teste fehérén,
Szálla tovább, s már a hullám tele combjait éré,
Pajkosan ellebegett hajló ágyéka körül is,
S mosta sugár derekát. Ekkor meghajla kezével
A deli leány, s szép kis tenyerét lemerítve szelíden
A siető habokat képére nyakára locsolta.
Megbomlott haja, és szabados fürtökben omolt el
Tündöklő vállán, karján, és a kerek emlőn,
Melly mint egy fakadó bimbó kipirula középett.

A fürdőző Hajnát megzavaró Délszaki Tündér szavain pedig a reménytelen szerelem fájdalmas panasza zeng át:

Hajna te futsz, oh Hajna, kiért elhagytam az ékes
Hajlékot dél fényes egén, ki miatt keseredve
Fölkeresém Kaukáz üregében az agg szelek atyját,
Hogy hol létedről hírt vennék, s édes atyámat
A gyönyörű Hajnalt tudakoztam napkeleten túl.
Oh ki után annyit bujdostam, Hajna, te futsz-e?

A kilencedik ének elején azután egészen személyessé válik a hang. A csaták leírásáról a Bodrogközre vetül itt az elbeszélő tekintete, a „hátországra", ahol az öregek, a nők és a gyermekek húzzák meg magukat a harcok idején.

Kedvesek ők nekem is, kedves vagy Hajna, te főkép,
Szűz hajadon, szép szőke fodorhaju lánya Hubának;
Mert te, midőn nyugszom, hitető álmomhoz is eljősz,
És köszönöd, hogy szűz ajkaidról, s szőke hajadról
Édes szózatokat mondék, s kacagányos Etéről,
Aki erőre megy a harcban, szépségre legelső.
Ezt köszönöd, s ekkor látom megnyílni szelíden
Bíboros ajkaidat, s füleim lágy hangidat érzik.
Ekkoron a havazó karokat meglátom, az égből
Isteni szikra gyanánt szállott szem tiszta világát.
Délnek völgye, szivem titkának régi hazája,
Dél völgyében is illy tüzes a lány szép szeme. Rajtam
Nem könyörül; de megöl ragyogó sugarával utóbb is.
Vagy hova vesztem el így?... Megtérek Hajna, tehozzád.

A narrátor itt váratlanul kilép a szerepéből és az események iránt ugyan sohasem közömbös, de mégiscsak objektív elbeszélőből személyes fájdalmát panaszló lírikussá válik. Az eposzbeli Hajna alakja mögül ragyogó sugárszemű lány tűnik elő egy pillanatra, titkon született lírai versek hősnője, de valóban egy pillanatra csak, s az elbeszélő máris visszatér az eposzbeli képmáshoz, Hajnához.

A személyes fájdalom még nyíltabban, vagy ha úgy tetszik, naturálisabban tör elő az 1827-ben született német nyelvű Csák-versében, az idegen nyelv burkában és védelmében. A néhány oldalas elbeszélő költemény nagyobb részében Vörösmarty Csák és Zajonna szerelmét regéli el, befejezésül azonban, az elbeszélés menetét váratlanul megtörve saját magáról kezd el beszélni. E sorok a kanonizált Vörösmarty-képbe olyannyira nem illettek bele, hogy a kéziratban maradt verset az *Ungarische Jahrbücher* 1929-es évfolyamában első ízben közreadó Farkas Gyula el is hagyta őket. Az egész mű (eredeti nyelven és Sarkady Sándor meglehetősen szabad, az eredeti szöveg nyers kifejezéseit tompító magyar fordításában) végül a kritikai kiadás II. kötetében jelent meg 1960-ban. Az alábbiakban az elbeszélő költemény utóhangját a saját, Sarkady munkáját természetesen felhasználó, de az eredeti szöveghez jobban közelítő nyersfordításomban idézem.

Dicsőség légyen e vad költemény énekesének,
Ki a rossz lelket írta le e sorokban,
A még rosszabb testben lakozót.

Nem éppen Csák ő, istentelen él mégis,
Mintha maga volna a poklok istene önnönmagának.
Az is, bár véle nem hivalkodik.
A napja éj és nappal az éjjele.
Rossz gondolatok nyugtalanítják álmát az éjben,
És alvás nélküli álomban telnek nappalai.
De mire mindez: meg kell halnia mégis.
Jövel gyönyörnek csábos gyermeke,
Jövel s emészd fel férfiú-erőmet.
A tisztaságodat akarom ledőfni itt.
Egy Zajonnát persze nem tudsz eltemetni bennem,
És én őt énekeltem, oly mélyen, bensőmből fakadón,
Ahogyan erre csak egyvalaki képes,
Mégis megkívántam fiatal csibe-testedet.
Ide kell tartanod, s ha ezt meg nem teszed,
Akkor keresztülfúrlak téged, te szajha, újra és újra.
Nincsen szennyes ösztön szennyesebb testednél,
Mely a lelki szépet benned körbefogva
Minden oldaláról mérgek cseppjeivel bomlasztotta szét.
De gyermeket ne szülj nekem mégse,
Szüljél inkább roppant elefántot,
Mely az élet terhét hordozhatná nékem,
És ha mégis mást szülsz nékem a világra,
Fattyaddal együtt halálra sújtalak.

Vörösmarty levelezését forgatva, biográfiáját tanulmányozva nagyjából rekonstruálható, hogy milyen körülmények közepette, milyen érzelmi állapotban születhettek e sorok. 1826 augusztusában végleg elköszönt Perczeléktől és Pesten próbált megélhetést keresni, amely Kisfaludy *Aurorájának* köszönhetően ekkortájt már irodalmi központtá vált. Pesten élni azonban nem volt egyszerű. 1827 elején megjelent *Salamon* című drámája, de színpadra nem került és megmaradt a kinyomtatott példányok legnagyobb része is. Vörösmarty anyagi helyzete válságosra fordult. Fábián Gábornak így írt február 15-én kelt levelében: „Az én múzsácskám nem igen pengeti a lantot [...] S mit mond a sors, mikor engem inségekkel pofoz? Fél füllel hallottam, de tudom, hogy kapát emlegetett, talán csak a mellett kell vala maradnom. Mit gondolsz Gábor, micsoda paraszt ember lett volna belőlem? Ha ahelyett, hogy a földön is angyal után jártam, a legközelebbi kék köténnyhez szegődtem volna; ahelyett, hogy fejemet rövid, hosszú szótagokon törtem, a fonóban minden főtörés nélkül mesélgettem, vagy a csáli hajszot ordítoztam volna, talán most itt a Duna mellett csibéket árulnék, s jó sorra vervén részeg fővel szurtos feleségemet, még a szentet is leokádnám, ha előmbe jőne. – De ez magam előtt is igen sanyarú kép: jobb így, mint van, csak az esik sajnosan, hogy mikor kedves felhőn túli világomban örömest repdesnék, megkordul a gyomor s ily nyomós kérdést tesz boldogtalan előlátással: mit eszünk esztendőre, Marti?" Hideg szobában ült, hajdan drága pénzen vett magyar ruháját kínálta eladásra, és kénytelen volt apró, megalázó kölcsönökért folyamodni a barátaihoz. Földi angyalok helyett pedig maradt a nyers szerelem. Vágyakozását tréfás-önironikus formában már-már meg-

vallotta az idézett levélben is: „a legközelebbi kék kötény alatt húst markoltam volna, amiből az úr isten engem is alkotott" – e sort azonban később áthúzta és megszelídítette De az értelmiségi létből nem volt visszaút, kék kötényes parasztlányokra csak öniróniával vegyes nosztalgiával gondolhatott – ott voltak viszont a rossz lányok, a *Csák* idézett sorainak tanúbizonysága szerint. Újra megpróbálkozott a házitanítóskodással, vidéken vendégeskedett rokonainál és barátainál. Így ment ez egészen késő őszig, s már arra gondolt, hogy Székesfehérvárra költözik ügyvédi gyakorlatot folytatni, amikor Horvát István ajánlására váratlanul a *Tudományos Gyűjtemény* című folyóirat szerkesztője lett, nem túl magas, de mégis biztos megélhetést nyújtó fizetéssel.

Mi volt ebből a mély egzisztenciális és érzelmi válságból megjelenésre szánt költeményben feldolgozható?

Kérdésünkre a választ a *Csák*kal nagyjából párhuzamosan született, *A magyar költő* című vers adja meg, mely nem sokkal később, az 1828-as Aurorában már napvilágot is látott. Az epikába hajló lírai költeményben először az elbeszélő szólal meg és festi elénk a címszereplő, a magyar költő alakját:

Jár számkiüzötten az árva fiú
Dalt zengedez és dala oly szomorú
Oly édes-epedve foly ajkairól,
Hogy szikla repedne hegy ormairól.
Zeng tetteket, a haza szebb idejét,
A régi csatákat, az ősi vezért,
S zeng rózsaszerelmet, a lányka haját,
A szép szemet, arcot, az ifju baját.
S míg a dal epedve foly ajkairúl,
Bús éjbe az arc, szeme könnybe borúl.

A címbeli költő a versben mindvégig néma marad (alakját Vörösmartyéra vetítve persze az egész költemény az ő szavait zengi), megszólal viszont egy külső hang (sors? isten? világbölcs? vagy maga a keserű belátás?):

„Jó gyermekem! a haza szebb idejét
– Elmúlt az örökre – ne zengjed.
Ah, ifju nem érez, a lányka nem ért,
És nincs koszorúja szerelmeidért:
Némuljon utána keserved.
Vagy zengj, de magadnak, örömtelenűl,
Hol vad sas az éjjeli bérceken űl,
S a bús dali bért
Tűzd árva fejedre, az árva babért."

Az ifjú pedig vándorol, reménytelenül, éjek és napok összefolynak előtte – míg el nem éri a halál. S ekkor újra megszólal a külső hang:

„Född, vad fa! örökre az ifjú nevét,
Kőszikla! te zárd kebeledbe szivét,
S tán csendes az álom az élet után,
Zengd álmait éjiden oh csalogány!"

Sírja fölött vészekkel teli napok jönnek és mennek, de éjszakánként

- - feljön az ormokon a teli hold,
Csillagseregével az éjbe mosolyg:
Oh ifjú! mi álmod az élet után?
Szép álmokat énekel a csalogány,
S már nem fut az őzfi, az ordas eláll,
S ott szendereg a vihar – álmainál.

Így lesz Kisfaludy almanachjának lapjain a *Csák* megdöbbentő önvallomásából (melyet szerencsére elfelejtett megsemmisíteni) kissé melodramatikusra stilizált panasz és halálvágy; ennyi volt érzelmeiből Vörösmarty számára a nyilvánosság előtt vállalható.

*

A világosi katasztrófának kellett elkövetkeznie ahhoz, hogy Vörösmarty lelkének háborgása képes legyen áttörni a konvencionális műfaji szabályokat. De e szabadosság, jellemző módon, mindjárt témává is vált: belefogalmazta a versbe a műfajáttörés tényét. A többnyire *Emléklapra* címmel emlegetett versre gondolok, mely valójában cím nélkül került 1849. október 10-én Freyseysen Piroska emlékkönyvébe – pontosabban az emlékkönyv kivehető emléklapjára. Vörösmarty ekkor, a bukás és a több hete tartó bujkálás testi-lelki gyötrelmei közepette, érezhetően mindenféle belső cenzúra nélkül számolt be legbensőbb érzelmeiről. Setét eszmék, istenkáromlás, világ vesztének vágya, *Mi a világ nekem ha nincs hazám*, elkárhozott lélek és a nagy végtelen. A mindössze 16 soros vers második felében azonban hangot és témát váltott. Ha úgy tetszik, magyarázkodni kezdett: jól tudja, hogy valójában nem emlékkönyvbe való sorok ezek.

Ily férfitól nemes hölgy mit kivánsz
Emléklapodba? Inkább adj nekem
Hitet, sejtelmet egy reménysugárt
Hogy el nem vész, hogy él még nemzetem.
Koldulni járnék ily remény-hitért
Megvenném azt velőm- és véremen.
Imádkozzál – tán meghallgattatol –
Az még segíthet ily vert emberen.

E „magyarázkodás" azonban nem megtöri, inkább kiegészíti és hitelesíti a személyes vallomást. Az a tény ugyanis, hogy a költő nem képes az emlékkönyv műfaji elvárásainak megfelelő versike komponálására, noha ismeri e normákat (korábban egyébként sokszor meg is felelt nekik), csak erősíti a vers első felének vallomását, a lelket kitöltő vihar mindent elsöprő erejét.

Vörösmartynak persze nem ez az első olyan verse, ahol a par excellence lírikus szólal meg. Általában azt lehetne mondani, hogy akkor születtek ilyen versei, amikor – mint a *Setét eszmék* papírra vetésének idején is – legbensőbb érzelmei egybeestek az egész közösség érzelmeivel. Vagy akkor, amikor legbensőbb érzelmei kifejezésének a hátterében ott tudhatott valamilyen elfogadott (noha már meglehetősen szabadon kezelt) műfaji konvenciót, mint a kései szerelmes versei (*Késő vágy, A merengőhöz*) esetében. 1848 előtt azonban az említett szerelmes versek kivételével alig születtek ilyen munkái: talán csak *Az emberek* látomásos gondolatáradását sorolnám ide. A világosi

fegyverletétel után azonban egyén és közösség (nemzet) fájdalmainak egybeesése legitimálta és a műfajok hierarchiájában megemelte az önvallomást, a par excellence lírát. Így születhettek meg Vörösmarty mai olvasót is megrendítő versei, az *Előszó*, a *Vén cigány* és a rezignált panaszba csukló, utolsó töredék:

Fogytán van a napod
Fogytán van szerencséd
Ha volna is minek?
Nincs ahova tennéd.
Véred megsűrűdött
Agyvelőd kiapadt
Fáradt vállaidról
Vén gúnyád leszakadt.
Fogytán van erszényed
Fogytán van a borod
Szegény magyar költő
Mire virradsz te még
Van-e még reménység
Lesz-e még hajnalod?
Férfi napjaidban
Hányszor álmodoztál
Büszke reményekkel
Kényedre játszottál

Nem biztos ugyan, hogy a bukást az egész nemzet ilyen katasztrófaként élte meg, de Vörösmarty bizonyosan egy egész nemzetet érzett a háta mögött, amikor ezeket a verseit írta.

*

Sajnáljuk-e, hogy a felvállaltan par excellence líra születéséhez Világosra volt szükség, sajnáljuk-e a megsemmisített, a meg sem született verseket? Tehetünk így is. Sőt elismételhetjük Szerb Antallal, hogy *Az emberek*, az *Előszó*, a *Vén cigány* „sejtetik legjobban, ki volt Vörösmarty és főkép, hogy ki lehetett volna, ha sikerült volna harmóniát teremteni ellenséges világai közt és ha kettejük harca nem őrli fel ereje legjavát". Én azonban nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy e versek izzása éppen azért olyan erős, mert meg nem írt és megsemmisített sorok vannak mögöttük: a visszafojtott erő tör felszínre ott, ahol felvállalhatóan személyes témára talál, ahol a legszemélyesebb érzelmei sem csordulnak túl a babitsi kancsó peremén. Lehet, hogy Vörösmartynak csupán néhány olyan költeménye van, ami nem csak irodalomtörténészek kezeibe való, és a középiskolákban talán nem is kellene többet erőltetni tőle. Mert ebből a néhány versből meg lehet szeretni Vörösmartyt, s aki egyszer ráérez erre a mély meggypiros színű költészetre, az szeretni fog már Vörösmartytól mindent – egy-egy képért, szóért, villanásért.

Mint Babits Mihály, Szerb Antal és Martinkó András.